

Muikku-Werner, P. & H. Stotesbury (toim.) 2004. Minä ja kielitiede – soveltajan arki. AFinLAN vuosikirja 2004. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen julkaisuja no. 62. Jyväskylä. s. 179–189.

SUOMEN KIELI JA MUUT KIELET ÄIDINKIELEN OPPIKIRJATEKSTEISSÄ

Katri Savolainen

Joensuun yliopisto

The present study investigates interpretations based on the analysis of textbook discourse where one series of Finnish language textbooks were studied and the representation of Finnish among other languages was analysed.

In textbooks the language analysed or described is most commonly Finnish. Although some similarities between languages are described, differences appear to be more important. Differences presented in textbooks mainly concern the language structures and, to some extent, the usage of different structures. Cultural differences in spoken language, for instance, are hardly described at all. The differences and similarities of cultures and languages are rarely emphasised. The knowledge of pupils' own culture and traditions might be helpful while learning foreign languages and cultures. The Finnish language is often described as odd or abnormal. It almost seems that some other languages are normal and Finnish is the exception. However, sometimes the uniqueness of Finnish is acknowledged.

Keywords: mother tongue teaching, linguistic knowledge

Aiemassa tutkimuksessani olen analysoinut peruskoulun oppiainetta äidinkieli ja kirjallisuus keskittyen sen toiseen keskeiseen alueeseen kielitieto (Savolainen 1998). Tutkimukseni aineiston muodostivat peruskoulun äidinkielen oppikirjat. Tutkimukseni yksi tavoite monien muiden joukossa oli löytää se tapa, miten kieli ilmiönä tuotetaan peruskoulun äidinkielen oppikirjojen opetusteksteissä. Menetelmänä oli sekä lingvistiseen että sosiologiseen traditioon pohjautuva diskurssianalyysi, joka perustuu lähinnä Faircloughin (1989, 1992a, 1992b, 1992c, 1995) näkemyksiin. Oppikirjoissa käytetty opetustekstien kieli voidaan nähdä pedagogisena käytäntönä. Esitettyjen tulkintojen tehtävä on tehdä näkyväksi jonkin ilmiön sellainen alue, joka on koko ajan olemassa mutta ei näkyvässä. Oppikirjojen kieli ei pelkästään reflektoi siitä riippumatonta todellisuutta, vaan pedagogisella käytännöllä, siis tekstien tuottamisella ja tulkinnalla, on suhde todellisuuteen ja siten tämä käytäntö muuttaa ja luo todellisuutta.

Kielestä tiedostumisen yhteydessä syntyy myös asenne kieleen. Oppikirjoissa tuotetaan asenne kieleen ja kielitietoon kahdella tavalla. Tietoisuuden rakentuminen ja asenteen luominen näkyvät oppikirjoissa eksplisiittisesti, tosin harvoin. Toisaalta monilla pienillä yksityiskohdilla vähitellen tuotetaan näkemys kielestä ja myös sen mahdollisesta kiinnostavuudesta, toisin sanoen asenne kieleen.

Tässä artikkelissa keskityn tarkastelemaan tutkimukseeni perustuen sitä, miten äidinkielen oppikirjoissa tuotetaan näkemys suomen kielestä ja sen suhteesta muihin kieliin. Puhuessani oppikirjoista tarkoitan tässä äidinkielen oppikirjoja.

Perusasteen opetussuunnitelman perusteissa (1994 ja 2003) on äidinkielen ja kirjallisuuden opetuksen yhdeksi tavoitteeksi asetettu yleensä kielen merkityksen oivaltaminen ja kielellisen tietoisuuden kehittäminen. Tässä yhteydessä puhutaan kielestä yleensä eikä suomen kielestä. Tavoitteena on niin ikään ohjata oppilaat huomaamaan, että suomen kieli on toisaalta hyvin samanlainen kuin muut kielet ja toisaalta hyvin erilainen ja ainutlaatuinen. Oppilai-

den tulisi tietää jotain kielestä yleensä ja siitä, mitä kieli merkitsee ihmisille kielestä riippumatta. Kieli ilmiönä näyttäytyy oppikirjoissa kahdella tavalla: ensiksikin tekstissä kerrotaan eksplisiittisesti jotain kielestä, ja toiseksi tekstissä implisiittisesti kerrotaan myös kielestä, vaikka aihe on jokin muu kuin kieli.

1 KIELI ON SUOMEA

Kun oppikirjoissa analysoidaan kieltä, kieli on useimmiten suomen kieltä. Vaikka verrataankin eri kieliä, suurin osa kieliopista, kielen säännönmukaisuudesta koskee suomen kieltä ikään kuin esitetyt piirteet olisivat vain suomen kielelle ominaisia. Toisaalta vertailussa korostetaan suomen kielen erilaisuutta mainitsematta kuitenkaan, minkä kielen suhteen suomen kieli olisi erilaista. Eri kielten yhtäläisyyksiä ei kovinkaan paljoa oteta esiin. Suomen kieltä ei nähdä yhtenä kielenä monien joukossa. Tässä oppikirjojen suhtautumistavassa voi nähdä äidinkielenopetuksen perinteen, joka esimerkiksi opettajien koulutuksessa on kautta vuosikymmenten perustunut pääasiassa fennistiikkaan. Mäntynen (2003: 16) toteaa, että fennistiikka on ollut vuosikymmeniä melko yhtenäinen tieteenala, jolla on ollut myös selkeä kansallinen tehtävä suomalaisen identiteetin rakentajana. Vasta 1900-luvun jälkipuolella fennistiikan näkemykset ovat moninaistuneet.

Oppikirjoissa tuotetaan ajatus suomen kielen ja muiden kielten eroista kertomalla suomen kielen rakenteista. Esimerkiksi sanojen luokittelu sanaluokkiin kytketään suomen kieleen.

Sanoja voi ryhmitellä monella tavalla. Yksi tapa on tarkastella niitä sanaluokka kerrallaan. Suomen kielessä on kuusi sanaluokkaa.
(Wäre, Koskipää, Parvela & Lemmetty 1992: 175.)

Kuitenkin nimenomaan sanaluokkajako suurin piirtein tällaisena on ominainen hyvin monille kielille ja se kuuluu kielten ns. universaaleihin piirteisiin (Itkonen 1997: 81). Vastaavanlainen uni-

versaali, kaikille kielille tyypillinen piirre on sanojen merkitysten ja vivahteiden oppiminen kielen omaksumisen yhteydessä, joten oman äidinkielen, onpa äidinkieli mikä tahansa, kaikkien sanojen merkitys ei välttämättä ole selvä kaikille tätä kieltä puhuville.

Kaikkien suomen sanojen merkitys ei ole suomalaisellekaan ilman muuta selvä. (Holste, Kalalahti, Koskipää & Sinko 1992: 96.)

Esimerkki on katkelma tekstistä, jossa kerrotaan miten lapsi vähitellen oppii oman äidinkiелensä sanat. Tämä kaikkien kielten yhteinen ilmiö liitetään oppikirjassa suomen kieleen, vaikka *kaanliitteellä* osoitetaan hieman oudosti, että muunkielisetkään eivät tunne suomenkielisten sanojen merkityksiä. Kun oppikirjoissa korostetaan suomen ainutkertaisuutta, samalla oppiaine sidotaan vain suomen kieleen ja sen rakenteisiin.

Näiden kaikille kielille ominaisten piirteiden lisäksi tuodaan oppikirjoissa esiin monia suomen kielen (ja suomensukuisten kielten) ominaispiirteitä, mm. äänteiden fonologinen kesto ja sanojen monimuotoinen taipuminen.

Suomen kielessä äänteen pituus on tärkeä ja muuttaa usein sanan merkitystä. (Wäre, Koskipää, Parvela & Lemmetty 1994: 254.)
Kirjoituksessa äänteet merkitään kirjaimilla. Suomen kielessä jokaisella äänteellä on yleensä oma kirjain. (Wäre ym. 1994: 255.)

Esimerkeissä mainitaan erityisesti, että äänteen fonologinen kesto sekä äänteen ja kirjaimen vastaavuus ovat ominaisia suomen kielelle. Äänteen keston merkitykseen vaikuttava vaihtelu on suomen kielen ominaisuus, jota ei ole yleensä oppilaiden opiskelemissa vieraissa kielissä. Se on myös piirre, joka vaihtelee foneettisesti ja jota esimerkiksi suomea vieraana kielenä opiskelevien on vaikea kuullen erottaa ja toisaalta puhuen tuottaa. Ilmiötä ei tarkastella erityisesti suomen kielen ominaisuutena, vaan tämä suomen ominaisuus kerrotaan samalla tavalla kuin esim. sanaluokkakajo.

Suomen kieli edustaa sitä kielityyppiä, jolle on ominaista sanojen moninainen taivutus ja suffiksaatio, ja tämä moninaisuus tuodaan esiin oppikirjoissa.

Suomen kielessä sanan perusosaan eli sanan vartaloon voidaan liittää monia lisiä, jotka tuovat mukanaan uutta merkitystä. (Holste ym. 1993: 182.)

Suomen ja sukukieltemme erityispiirre on sijamuotojen runsaus. Suomen kielessä on 15 sijamuotoa, joista kuitenkin osaa käytetään hyvin harvoin. (Holste ym. 1993: 189.)

Suomen kielessä verbeillä on seitsemän persoonamuotoa. (Holste ym. 1992: 174.)

Suomen kielessä on neljä aikamuotoa. (Holste ym. 1992: 174.)

Suomen kielen kieltosana on verbi ja taipuu persoonamuodoissa. (Wäre ym. 1994: 257.)

Kielen rakenneominaisuudet kytketään oppikirjoissa suomen kielen riippumatta siitä, onko kyseinen ominaisuus yksinomaan suomen kielelle tyypillinen vai onko se kielten universaali piirre. Tosin voisi ajatella, että tämä tietämys suhteutuu oppilaiden mielessä tietoon muista kielistä, vaikka oppikirjoissa ei tuodakaan esiin sitä tosiasiaa, että on olemassa kielten yhteisiä piirteitä ja että toisaalta jotkin kielen ilmiöt ovat ominaisia vain suomen kielelle.

2 KUMMALLINEN KIELI

Äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirjoissa suomen kieli nähdään kummallisena ja eksoottisena kielenä ja kuvitus tukee vielä ajatusta suomen kielen kummallisuudesta. Esimerkiksi analysoitaessa sijamuotoja oppikirjassa kuvatut oliot ajatuskuplissaan ihmettelevät ja kyselevät sijamuotojen käyttöön liittyviä asioita. Sen jälkeen on tehtävä, jossa ohjataan keksimään lisää esimerkkejä sijamuotojen käytön merkillisyyksistä.

Milloin istutaan tuolissa ja milloin tuolilla?
Ovatko kengät jalassa vai jalat kengissä?

Milloin sanotaan kouluun, milloin koululle?
Syödäänkö pöydässä vai pöydällä?
Miten ihminen muka voi olla marjassa tai sienessä?
Olenko jäässä, kävelenkö jäällä?
(Kalalahti, Parko, Saure, Sinko, Talvitie & Vänni 1994: 170.)

Kuvat ajatuskuplineen ovat virikkeenä tehtävään, joka ohjaa miettimään sijamuotojen käyttöä.

Keksi lisää esimerkkejä sijamuotojen käytön merkillisyyksistä.
(Kalalahti ym. 1994: 170.)

Esimerkkitehtävä liittyy kokonaisuuteen, jossa käsitellään suomen morfeemeja. Esimerkissä sijamuotojen käyttö nähdään merkillisyytenä. Konstruktivistiseen oppimisenäkemykseen pohjautuvaa ajatusta oppijasta aktiivisena tiedonjäsentäjänä voi soveltaa äidinkielen opetukseen siten, että tällainen ihmettelevä ja kyselevä asenne kielen tarkastelun perustaksi herätettäisiin oppilaissa eikä tarjottaisi valmiina oppikirjassa. Oma äidinkieli ei välttämättä ole kummallista, vaan siinä on monia mielenkiintoisia yksityiskohtia, joista voi keskustella ja joita voi vertailla muihin kieliin. Samaan tapaan esimerkeissä suomen kielen irrallisten nominilausekkeiden ominaisuuksia on tuotu esiin kummallisuuksina, joita muukalaiset ihmettelevät.

Vastaava asetelma on myös uuden 5. luokan oppikirjan¹ sanaluokkajaksossa, jossa englantilainen professori Word käy kirjeenvaihtoa Kielikyttän kanssa.

---

1 Aiemman tutkimukseni (Savolainen 1998) aineistona oli yksi peruskoulun äidinkielen oppikirjasarja, joka oli ilmestynyt vuosina 1992–1994. Uudempia oppikirjoja en ole systemaattisesti analysoinut, mutta satunnaisesti olen niitä tarkastellut.

Voi että minua harmittaa! Suomen matkani meni melkein pilalle, kun minulle ei myyty lentokentän kaupassa. Minä pyysin ihan kohteliaasti saada suklaata kaksikymmentä markalla. Myyjä väitti, että ei saa. Silti ikkunassa oli mainos, jossa suklaalevyn alla luki 3 mk. Minä näytin sitä mainosta ja sanoin, että antakaa edes kolme markalla. Silloin myyjä rupesi oikein hohottamaan. Tosi rumaa, eikö totta! Minä en taida enää tulla Suomeen. Läpikotaisin harmistuneena W. Word

Rakas professori

Olen pahoillani, että sinulle tuli harmia, mutta vakuutan, että kukaan ei todellakaan halunnut tehdä kiusaa. Siinä sattui hienosti sanottuna viestintähäiriö, suomeksi sanottuna väärinkäsitys. Suomen kielessä on nimittäin se erikoisuus, että myös lukusanaa pitää taivuttaa. Te voitte sanoa aina vain three, three, mutta meillä se ei käy. Sano ensi kerralla, että haluat kahdellakymmenellä markalla. Toivottavasti harmisi haihtuu kolmella suklaalevyllä, jotka lähetän tässä mukana. Vielä kerran anteeksi pyytelee Kielikyttä Suomesta. (Wäre, Töllinen ja Koskipää 2001: 77.)

Sekä yksityisissä että julkisissakin puheenvuoroissa esitetään myös usein näkemyksiä suomen kielen vaikeudesta. Samassa yhteydessä tuodaan myös esiin eri kielten vaikeus tai helppous, mikä kielitieteen näkökulmasta lienee jonkinlainen kansanomaisen myytti.

3 ERILAISIA TERMEJÄ

Oppikirjoissa käytetään vaihdellen monia ilmauksia (*kieli, äidinkieli, suomen kieli, vieras kieli, maan kieli*), joiden tarkoitteet voivat olla erilaisia: eri kielet, kieli yleensä, suomen kieli, äidinkieli. Sanalla *kieli* määritteineen voidaan siis tarkoittaa oppikirjoissa joko yleensä monia kieliä tai tehdä ero oman ja vieraan kielen välille. Näillä esimerkeillä välitetään tietoa maailman monista kielistä ja monia kieliä puhuvista ihmisistä. *Kieli*-sanaa käytetään myös tarkoittamaan kieltä yleensä.

Meidän mummo osaa puhua ainakin **tuhatta eri kieltä**, Teuvo kehui. (Wäre ym. 1992: 17.)

Missä sinä olet kuullut viimeksi jonkun puhuvan **vierasta kieltä**? (Wäre ym. 1992: 21.)

Opiskellaan **kieliä** (Wäre ym. 1992: 102.)
Sanokaa tai kirjoittakaa kiitos ja anteeksi mahdollisimman monella **vieraalla kielellä**. (Wäre ym. 1992: 110.)
Olette vieraassa maassa ettekä osaa **maan kieltä**. (Wäre ym. 1992: 110.)
Vertaile **suomen ja eestin kielen** lukusanoja. (Wäre ym. 1992: 22.)
Leikitään **kielellä**: loruillaan ja runoillaan. (Wäre ym. 1992: 20.)
Onpa **sointuvaa kieltä**, kuin musiikkia korville. Tämä on minusta paras. Mitähän runoilija tarkoittaa unen koiralla ja unen rukilla? (Wäre ym. 1994: 246.)
(lihavointi KS)

Edellä viittasin yleensä ihmisten mielipiteisiin kielten vaikeuseroista. Viimeinen esimerkki tuo esiin ”kielen kauneuden”, jota monet myös pitävät suomen kielen ominaisuutena: ”Suomi on vaikea mutta kaunis kieli.” Viimeinen esimerkki viitanee lähinnä kaunokirjallisuuden kieleen, jossa esteettisyydellä on sijansa.

Äidinkieli tarkoittaa oppikirjoissa yleensä ihmisen äidinkieltä tai suomen kieltä. Seuraava tehtävä liittyy kokonaisuuteen, joka on otsikoitu Mikä on äidinkieli.

Kaikissa jaksossa harjoitellaan äidinkielen eri taitoja: lukemista, kirjoittamista, puhumista ja kuuntelemista. Lisäksi saat tietoa äidinkielesi sanoista ja lauseista. (Wäre ym. 1994: 15.)

Esimerkin alussa äidinkieli tuntuu viittaavan koulun oppiaineeseen ja lopussa se tarkoittaa omaa äidinkieltä.

Mikä oli Kaupon äidinkieli? (Wäre ym. 1994: 21.)

Kysymys liittyy tekstiin, jossa kerrotaan, että Kaupon äidinkieli on viro.

Tutkikaa omaa luokkaanne tai koko koulua äidinkielen kannalta.
Kuinka monia äidinkieliä koulussanne on?
Mitä kieliä luokkatovereittenne kodeissa puhutaan äidinkielinä?
Ketekä kuudesluokkalaisista/koko koulussa ovat kaksikielisiä?
Keille koulussanne suomi on vieras kieli?
Kenellä teistä äidinkieli ei ole äidin kieli? (Holste ym. 1993: 33.)

Tämä tehtävä liittyy kokonaisuuteen, joka on otsikoitu Mikä on äidinkieli.

Äidinkielen opetuksen yksi keskeinen vaikeus on se, että tarkasteltava ilmiö on kieli, josta puhutaan kielellä. Metakielen valinta edellyttää aivan erityistä huolellisuutta. Koska oppikirjoissa kieltä tarkoittavia ilmauksia on useita, voi tämä kirjavuus hämärtää kielen olemuksen ja merkityksen ymmärtämistä.

4 LOPUKSI

Kielissä on paljon yhteistä, mitä ei oppikirjoissa tuoda esille. Yleisen kielitieteen tuomaa tietämystä ei hyödynnetä fennistiikkaan painottuvassa otteessa. Kielen universaalien piirteiden lisäksi kielen olemus ja merkitys ihmisille on kielestä riippumatta yhteistä.

Vaikka oppikirjoissa osoitetaan kielten samankaltaisuuksia, erojen korostaminen on kuitenkin etusijalla. Tosin suomen kieli poikkeaa rakenteeltaan monista oppilaiden opiskelemista kielistä, joten kielten välisten erojen löytäminen on helppoa. Esitetyt erot koskevat pääasiassa kielten rakennetta ja jossain määrin rakenteiden käyttöä. Esimerkiksi puhuttuun kieleen liittyvän kulttuurisen eron osoittaminen puuttuu lähes kokonaan. Monien puhutun kielen fraasien (esimerkiksi tervehtiminen, kiittäminen jne.) analysointia ja suomalaista tapaa hoitaa arjen keskustelua ja vuorovaikutusta käsitellään oppikirjoissa yleensäkin kovin vähän eikä näissä yhteyksissä tuoda esiin erikielisten kulttuurien eroja eikä yhtäläisyyksiä. Tiittula (1992) korostaa, että ohjattaessa opiskelijoita vieraan kielen opetuksen yhteydessä kohdekielen kulttuurin ja maan tapojen tuntemiseen, vieraiden konventioiden omaksuminen olisi helppompaa, jos opiskelijat olisivat tietoisia oman kielensä ja kulttuurinsa tavoista.

Suhtautuminen suomen kieleen on oppikirjoissa siis kahdenlaista. Toisaalta suomen kieltä vähätellään pitämällä sitä kummallisena, ikään kuin jokin muu kieli olisi normaali ja suomi siihen

verrattuna omituinen poikkeus. Toisaalta paikoin nousee ajatus, että vain suomalaiset opiskelevat äidinkieltään. Korostamalla suomen ainutlaatuisuutta oppikirjoissa jatketaan äidinkielen opetuksen tehtävää suomalaisen identiteetin rakentajana. Tosiasiahan on, että pääasiassa vain Suomessa on mielekästä tutkia ja opiskella suomen kieltä, mutta oppikirjoilta edellyttäisi neutraalimpaa suhtautumista suomen kieleen ilman katteetonta vähättelyä tai katteetonta ihastelua.

Äidinkielen, ja siten siis kielen yleensä, merkitys on keskeistä ihmiseksi kasvamisessa. Kielestä riippumattoman äidinkielen omaksuminen on kutakuinkin samanlaista, ja kieli merkitsee sekä ihmisen yksilöllisen kasvun että sosiaalisen elämän keskeistä aluetta. Samalla kun opetuksessa korostetaan oman äidinkielen erityisyyttä, on opetukseen liitettävä näkemys suomen kielestä muiden kielten joukossa. Kaikkialla oman äidinkielen merkitys on identiteetin muotoutumisen kannalta keskeistä. Suomessa ollaan siirtymässä monikulttuuriseen ja monikieliseen koulutukseen, jossa kielitiedon asema on arvioitava aivan uudella tavalla. Mitä tahansa käytännössä tehdäänkin, entistä tärkeämmäksi nousee kielten yhteisen tiedon korostaminen ja erojen tarkastelu tästä näkökulmasta.

LÄHTEET

- Fairclough, N. 1989. *Language and power*. New York: Longman.
- Fairclough, N. 1992a. *Discourse and social change*. Uk: Polity Press.
- Fairclough, N. 1992b. The appropriacy of 'appropriateness'. Teoksessa N. Fairclough (toim.) *Critical language awareness*. UK: Longman, 33–56.
- Fairclough, N. 1992c. Discourse and text: linguistic and intertextual analysis within discourse analysis. *Discourse & Society*, vol. 3(2), 193–217.
- Fairclough, N. 1995. *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Longman: New York.
- Holste, M., A. Kalalahti, R. Koskipää & P. Sinko 1992. *Iloinen äidinkieli 5*. Espoo: Weilin+Göös.
- Holste, M., A. Kalalahti, R. Koskipää & P. Sinko 1993. *Iloinen äidinkieli 6*. Espoo: Weilin+Göös.

- Itkonen, E. 1997. *Maailman kielten erilaisuus ja samuus*. Helsinki: Gaudeamus
- Kalalahti, A., K. Parko, A. Saure, P. Sinko, U. Talvitie & S. Vänni 1994. *Äidinkieli 8 Äikkä*. Espoo: Weilin+Göös.
- Mäntynen, A. 2003. *Miten kielestä kerrotaan: Kielijuttujen retoriikkaa*. SKS:n toimituksia 926. Helsinki: Hakapaino oy.
- Opetushallitus 2003a. *Perusasteen opetussuunnitelmien perusteet*. <http://www.opph.fi>
- Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet*. 1994. Opetushallitus. Helsinki: Painatuskeskus.
- Savolainen, K. 1998. *Kieli ja sen käyttäjä äidinkielen oppikirjasarjan tuottamana*. Kasvatustieteellisiä julkaisuja 43. Joensuun yliopisto.
- Tiittula, L. 1992. *Puhuva kieli. Suullisen viestinnän erityispiirteitä*. Loimaa: Finn Lectura.
- Wäre, M., R. Koskipää, T. Parvela & J. Lemmetty 1992. *Iloinen äidinkieli 3*. Espoo: Weilin+Göös.
- Wäre, M., R. Koskipää, T. Parvela & J. Lemmetty 1994. *Iloinen äidinkieli 4*. Espoo: Weilin+Göös.
- Wäre, M., M. Töllinen & R. Koskipää 2001. *Salainen kerho Äidinkielen ja kirjallisuuden peruskirja 5*. Porvoo: WSOY.